

**Олга
Генчева**

Олга Генчева (1986) – абсолвентка на Софийския университет (2010) и докторант в Катедрата по славянски литератури, специализира в Полша, съавтор на „Изследване на актуалните представи на българите за полската идентичност“ (под печат), преводач от полски, стажант в Министерството на образованието, младежта и науката.

**Албена
Попова**

Албена Попова (1985) – абсолвентка на Софийския университет (2010), специализира в Полша, Франция и ЮАР, съавтор на „Изследване на актуалните представи на българите за полската идентичност“ (под печат), преводач от полски. Работи в Програмния отдел на Полския институт в София.

(Не)побореният разум. Българските стереотипи за поляците от епохата на социализма

Проектът

Настоящата статия е резултат от едно обхватоно антропологично изследване, целящо да проследи и синтезира стереотипните представи и общата информация за Полша, която българите притежават към настоящия исторически момент. Анализът на тези стереотипни представи се базира върху 105 проведени анкети в рамките на съвместен проект *Изследване на актуалните представи на българите за полската идентичност*, осъществен от колектив на Софийския университет с подкре-

пата на Полския институт в София. Главен инструмент на проекта е специално изготвената анкета, проведена сред широк кръг респонденти, разделени в пет възрастови групи (18–24; 25–34; 35–50; 51–65 и над 65-годишни). Важно е да се отбележи, че интервюираните не са от полски произход (и не притежават някаква кръвна или брачна връзка с поляци), нито са завършили полска филология или пълен курс на обучение в Полша. Това ограничение е въведено, тъй като изследването цели да представи необременената нагласа на българите към един чужд етнос и култура.

Анкетата е структурирана в пет части: увод, три модула и заключение. Всеки модул е съставен от три части, а всяка част съдържа три типа въпроси – затворен, за допълване и отворен. Целта на това деление е всеки да може да даде конкретна информация (при затворените въпроси), а в същото време да му бъде предоставена възможност да изкаже собствено мнение и лични впечатления (при отворените). Ключови за изследването са въпросите, които провокират сравнение на двата културни модела (българския и полския) и споделянето на жива история. Анкетата съдържа обща информация за респондента с въвеждащи въпроси, Модул 1 (*Език, история, политика*), Модул 2 (*Генотип, стереотипи, религия*), Модул 3 (*Изкуство, спорт, туризъм*), както и заключение, чиято цел е да се представи меморатен разказ или запомнен виц за поляци.

Водещ в проведеното изследване бе подтиктът да се документират и анализират промените, които настъпват при смяната на поколенията; да се открият битоващите митове и стереотипи за поляците в българското колективно съзнание; да се подкрепят диалогът и межкултурното опознаване на родствениите европейски общности.

Въведение

В настоящата статия ще разгледаме стереотипите за полския социализъм и неговия крах, видени през призмата на сравнението и противопоставянето с българския. За да осъществим тази задача, ще се позовем предимно на разказите, представящи личната история за срещите на българина с полското в конкретния период. Тази среща може да бъде не само физическа, но се осъществява и чрез засиленото присъствие на другата славянска държава в българското пространство посредством об-

разование, медии и обща култура, както и чрез разкази на близки и познати, за което свидетелства и следният цитат:

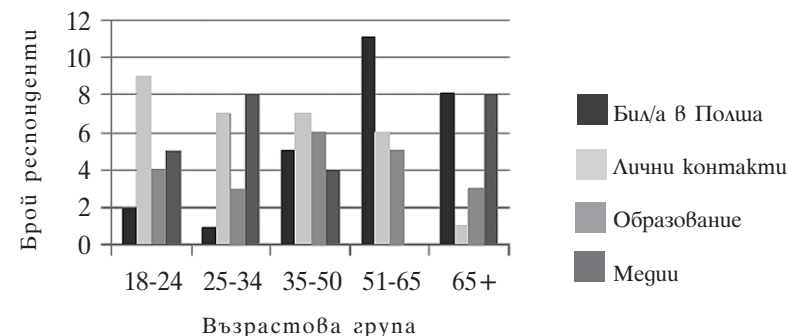
*Моето поколение има много познания за Полша. Нашето образование първо беше на много добро ниво, ние като учихме нещо, го учихме. Освен от общообразователния курс ние сме черпили информация от филми, от книги. Защото нашето поколение четеше книги, вашето не чете. Никога не съм бил в Полша, но имам чувството, че я познавам. (Л. Н., 51–65)**

На другия полюс са представите или по-скоро липсата на такива сред най-младата възрастова група (18–24). Тъкмо това е причината в статията да не се спираме подробно на тези интервюта, освен в случаите, когато съдържащата се в тях информация е свидетелство за устойчивост на стереотипите. Но това са по-скоро изключения, тъй като преобладаващата част от това поколение не дава информация по темата за социализма.

Тук употребяваме понятията *социализъм*, *комунизъм*, *тоталитаризъм* условно, без да се придържаме към стриктни дефиниции, тъй като следваме разказите на анкетираниите, а те ги използват синонимично, сред които преобладаващото е *социализъм* (използван над 200 пъти в анкетите); два пъти по-рядко респондентите наричат епохата *комунизъм* (около 100 пъти); в единични интервюта се среща терминът *тоталитаризъм* (8 пъти), който при анкетирания Б. В. (65+) е оразличен от социалистическата идея: „затова те се надигнаха първи, не толкова срещу самия социализъм, колкото срещу тоталитарния начин на управление“.

Друга задача на изследването е да се проследи откъде минава границата между стереотипната и обективната оценка на чуждия социализъм. На базата на емпиричния материал тази граница може да се проследи, като се разгледа статистиката на въпрос *Откъде имате информация за Полша*. Възможните отговори са *Бил/а съм в Полша*; *Лични контакти*; *Знания, получени в курса на обучение*; *Медии и обща култура*; *Близки, познати, роднини*. От всички анкетирани само един е посочил единствено *Близки, познати, роднини* и не е включен в статистиката:

* С цел запазване на конфиденциалността на респондентите в скоби след цитатите са посочени инициалите и възрастовата група на анкетираниите.

Общо 26% от анкетираниите посочват, че по една или друга причина са посещавали Полша. В графа *Лични контакти* са включени респондентите, които не са посещавали страната, но са имали пряк контакт с поляк/ полякиня (29%). От останалите анкетирани 20% посочват образованието си като основен източник на знания за Полша, а 24% са черпили информация само от медиите. Тези данни са от изключителна полза, за да можем по-нататък да проследим каква е зависимостта между източника на информация и създаването на стереотипни/обективни представи.

Установяване на социалистическия режим след Втората световна война

Установяването на българския и полския социалистически режим под диктата на СССР е пряко следствие от Втората световна война – „преломното за целия свят събитие“ (Ц.П., 35–50). Според респондентите Полша след войната – обратно на българската ситуация – е разрушена до основи и желанието на поляците е да възстановят страната си, та макар и под властта на СССР:

След Втората световна война, когато Полша става отново независима държава, поляците не са се яли вътрешно. Тук [в България] бедните са искали да скачат и да натискат отгоре. В Полша това го е нямало. Те са били съсредоточени да си възстановят страната, след като е била срината през Втората световна война. (В. М., 51–65)

Макар изправени пред необходимостта да изградят страната си от руините на войната, поляците не приемат охотно новия режим:

*Втората световна война – те са били **най-потърпевши**, нали заради тях започнала войната, и са били **най-пострадали** в Европа след Втората световна – **разруха голяма**, Полша е била **сруната**, била е... Знам, че е била **много унищожена**, **много разрушена**, много така е била... И винаги са се противили на участието си в соц-блока, може би те са били **най-върлите противници**. (Н. И., 51–65)*

Другият път на развитие – доброволният – се осъществява в България, традиционно ориентирана към „силните на деня“, а причините за това са потърсени в особеностите на националните характери на българи и поляци:

*Аз мисля, че в Полша той по-скоро е бил **наложен**, а в България не е така. **Ние винаги сме били с Големия брат**, докато в Полша е наложен социализмът. Ако не беше наложен така, те биха се ориентирали към западния свят. Това, че Чърчил и Сталин с билетчета като на лотария избираха кой какво да бъде... така Полша попадна в социалистическия блок. Нито Чехия, нито Унгария, нито Полша са страни, които биха търпели комунизъм. Те бяха по-скоро към отпадналиния блок, към демокрацията (каква е демокрацията е отделен въпрос). **Ние все гледаме да се съишем към някого**. Първо към Германия и веднага след това пък ще обявяваме война на Германия, за да бъдем пък към Русия. Русия обяви война и ние веднага направихме преврат. Това не е нация. Аз уважавам такива като Полша, като Унгария, като Чехия, които се надигнаха. Ние никога не можем да станем „ние“. **Ние сме**, както е в гръцката митология „**долно и крадливо племе**“, написано е от не знам кой там хронист. Това сме „ние“. [Добре защо ние сме такива, защо те са други?] Защото ние сме тук на един кръстопът и не е ясно кой си е изсипал семето. [А те не са ли на кръстопът?] Не. Поляците са си поляци. (В. Л., 51–65)*

Именно в този дух и днес най-важното събитие за българите е началото на помненото с носталгия управление на БКП, докато при поляците за подобна носталгия не може да става и дума:

Защото аз ги възприемам тях като по-свободолюбиви хора в сравнение с българите. Защото тук имаше такава анкета „Най-

голямото събитие на XX век“ за България и беше 9 септември 1944. Не знам дали поляците ще изберат примерно падането или освобождението на Полша, не знам... (Н. Д., 24–35)

Сред причините за различното отношение към нововъведения строй се откроява отношението на българи и поляци към Русия. Политическите сблъсъци между Полша и Русия се свързват с наслоения през вековете страх у поляците от руско потисничество, поддържан от „горчивия им опит“ с руския империализъм, както и от идеята, че този режим е насилствено наложен. В историческия контекст на „поборванията“ **„отношението на поляци и руснаци е като отношението на българи и турци, но това не идва от социализма, по-скоро ескалира по това време. Това е вековно историческо събитие: вражда, набежи, то не може да отмре в десетилетия, това е нормално.“** (У. Г., 51–65.) Враждата ескалира в омраза: **„Мразеха социализма в червата си заради Русия. Там не знам дали и полята на църквата, но също и шляхтата, която трябва да бъде изравнена или подчинена на някакъв пролетариат просто...“** (Н., 51–65.) А безсилието от невъзможността за промяна на статуквото поражда истерична реакция, която е компенсирана и смекчена чрез хумора. Именно по тази причина последният цитиран респондент, който говори за омраза, завършва изказването си с вица за златната рибка, от която полякът трикратно поускал китайците да дойдат в Полша – естествено поради злорадото: **„три пъти у нас, шест пъти в Русия“** (Н., 51–65.)

За голяма част от респондентите историческите корени на полската ненавист към руснаците остават смътни, а сред най-възрастните тя поражда разочарование, дори неприязън: **„за мен остава загадъчен въпрос защо Полша като административен елемент е била против Русия, тя никога не е била привърженик и никога не е подкрепяла Русия, с такива впечатления съм. И с тези поляци на морето като си приказвахме, те никога не изказваха... защото ние пък бяхме на другата граница – много обичахме Русия и съветските хора, докато у поляците няма тази дружба към руския народ. Е, това е било за мен **загадка и малко недоволство**.“** (Р. В., 65+)

Дори в ситуация, когато стереотипната нагласа (респондентът е партиен функционер и откровен русофил) се сблъсква с обективните свидетелства (музеят като пространство на историята), коренът на тази омраза не става по-ясен, дори поражда известно разочарование и неприязън:

В един музей бяхме и там разпоредителката, тя беше така по-широко скроена, защото и на руски говореше. (...) Те Втората световна война си го отчитат, че е направено много, но **това, което руснаците са направили на Полша, няма да им го простят**. Екскурзоводката точно така се изрази, че това, което са нанесли като вреда руснаците на Полша и на полския народ, няма никогата да им го простят. Тя не вика „аз“, ами полският народ няма да им прости. Независимо от всичко дето е било, че нас руснаците са ни освободили, те не приемат руснаците за свои. Ама те сега и нашите тука разправят, че руснаците повече вреда са нанесли, отколкото полза. (С. Р., 65+)

Емоционалната реакция се свежда до минимум, когато историята е осмислена и разбрана. Това обаче е възможно само за обективния наблюдател, който, макар и пряк свидетел, остава вън от събитията и не ги съпреживява, а ги констатира:

Те не обичаха социализма, те не обичаха държавата, която проповядваше социализма – Съветския съюз. Аз съм имал случай, когато разговарях с тях, съм усещал, че децата уважават съветската държава, а възрастните – не. И съм ги питал защо. След като се **обосновах**, че за да бъде освободена Варшава по време на Втората световна война, са загинали около 600 000 руснаци, и защо отношението към Съветския съюз е такова. Те казаха: „**В нашата история** пише друго, (...) че когато Хитлер напада Полша, полските войски са били на украинския фронт, за да отбият очакваното нападение от Съветския съюз, в резултат на което Хитлер успял да превземе Полша.“ [Добре, а ти как си обясняваш, че тяхната история е друга?] Да, аз също съм се чудил, но след това, може би, защото и втората ми специалност е история. (...) те всъщност учат друга, **тяхната история** за Втората световна война не е като нашата, те не се подчиняваха сяко на принципите на социализма. При нас се подчиняваха, при нас беше всичко на 100%. (В. Д., 51–65)

Когато информацията за историческите събития е плод на създадените на място близки контакти с поляци*, емоционалната наситеност на разказа се повишава дори сред респонденти, за които е присъща научната аргументация. Тук личното съпреживяване е водещо и обяснява иначе странното, дори страшно за българите русофили явление „ненавист към руснака“:

* Подобни разкази са спорадични поради загadenите ограничения в изследването да не се провеждат анкети сред хора, близко обвързани с Полша или поляци.

Те еднакво мразят и руснаци, и германци. За немците ми беше ясно, но дотогава не разбирах отношението им към руснаците. Защото така нареченият социализъм не беше достатъчен, според мен. И съм питал Олех [близък приятел] и тук, и там няколко пъти и той така маха с ръка, не му се говори. И точно сме във Варшава, беше 17 часа, а той ми казва: „Хайде да вечеряме“. Влязохме в един ресторант, на самообслужване, но чист; направи ми впечатление, защото у нас нямаше такива, а там имаше и сол, и пипер, и клечки за зъби, което в нашите ресторанти нямаше. И той сам започна да ми разказва неговата история. Те живели с баща си в едно село в източните краища на Полша и помагали на дядо му в селскостопанската работа. В края на август събират сено. Влизат немците и остават там, а след 17 дни влизат и руснаците, и руснаците скоро след това ги събират и качват в товарни вагони, те пътуват много денонощия и ги стоварват след незнайно колко дни, седмици, в една гора с дебели дървета и дебел сняг, няма нищо. Олех тогава е бил на 6 години, бил е дете, баща му е бил учител. Стоварват ги там и им казват: „Тук ще живеете.“ Дават им инструменти – секири, лопати – и те започват да секат дървета, да правят земянки и започват да се оправят, за да живеят. Хранят ги криво-ляво, но и децата започват да обикалят околните села, за да просят храна. Защото аз съм го питал: „Олех, ти откъде знаеш така добре руски?..“ И той ми каза: „Научихме. Много бързо научихме руския, защото постоянно обикаляхме в селата.“ „И даваха ли ви?“ – питам го аз, а той: „Да, даваха, добри хора бяха руснаците, които живеяха там, не бяха богати, но каквото има-няма, ни дават.“ Това се случва в Ленинградска област. Там Олех прекарва година и половина, като ми каза: „Една земянка определихме като училище и баща ми започна да се занимава всеки ден с нас, децата, за да не губим все пак.“ След около година и половина се връщат и остават в източните покрайнини, при дядото, защото жилището им е в немската част, окупирана. И баща му, като се връщат една нощ, няколко дни там се приготвя и пресича Висла, за да види двете си дъщери и жена си, които са в окупираната от германците част, и не се връща. И майката, и двете дъщери получават по немската акуратност, то е по-скоро цинизъм, получават колет с личните му вещи, написано, че загинал или по болест умрял. А Олех беше убеден, че руснаците (това става преди 22 юни, т. е. те са съюзници, немци и руснаци) са предавали такива, все пак Висла не е рекичка да я прецапаш, виждало се е, и са предавали такива минаващи, за да бъдат убивани. Втората ужасяваща проява на руснаците е по време на Варшавското въстание. Те наблюдават това свиване на обръча: доколкото си спомням,

германците три месеца не могат напълно да ги смачкат. И руснаците наблюдават от брега. Това е вече 1944 г., изходът на войната е ясен, руснаците са вече потенциални победители, но изобищо не гръбна една пушка, едно оръдие, т. е. искали са тези смели полаци, които утре ще „ритат“ и срещу тях, да бъдат унищожени. Ами Катин, не е ли това същото? (В. Д., 65+, доцент по физика)

Историческото време на този разказ препраща към сталинизма, но не и в контекста на полския социализъм. Личността на Сталин и режимът, който той налага, се споменават сравнително често от анкетираните (40 пъти), но по отношение на предхождащи полския сталинизъм събития – Октомврийската революция (и свързания с нея Феликс Дзержински*), Втората световна война в контекста на полските трагедии – Катин и Варшавското въстание. Проявленията на сталинизма, свързани с новото политическо устройство на Полша и България – чистките на неудобните на властта личности, както и тяхното заглушаване, – са неволно цензурирани и не се появяват в отговорите на нашата анкета. В единични интервюта, и то смътно, се говори за една от основните последици на този режим, а именно емиграцията:

Знам, че се **спасяваха** и те бяха първите от соцблока, които започнаха да емигрират на Запад и Западът ги приемаше охотно тогава, защото бяха първите, не бяха толкова много и защото ги приемаха по-близо до тях. (Н. И., 51–65)

Не мога да възпроизведа, но имам някакъв спомен, че доста хора са **емигрирали** по това време и дълги години са живеели навън, а после са се върнали след промяната на режима. Мисля, че е имало повече хора, отколкото при нас, които са **избягали** навремето. (Л. Г., 25–34)

Проява на възпитанието в това „неволно“ табуиране е изказването на дългогодишен работник в ДС, което, макар и да се отнася за по-късен период, е илюстрация на изкусните механизми на цензурата и автоцензурата:

Навремето строяха социализъм, никой не може да ме обори. ... Искаха гласност, н'ам какво си искаха. Те за това се бориха и в

* „Навремето министърът на вътрешните работи на Сталин, мечът на революцията – Дзержински, той е поляк. Значи Сталин се е доверявал на поляк за делата на вътрешните работи, мечът на Октомврийската революция е бил поляк. КГБ гето му Викахме навремето.“ (К. Ш., 65 +)

Гданск, и другаде, **да не бъде диктатура**, да не бъде еднолично, за да бъде по-открито обществото. **При нас пак всичко можеше да се казва, само да не си против властта и да не подстрекаваш другите, можеш да си мислиш колкото искаш.** Аз поне толкова години съм бил в Държавна сигурност, **никого не сме хванали, осъдили**, че мислил и с жена си имал едни-какви си мисли. Само да не ходиш да агитираш другите. А сега можеш да агитираш, да псуваш. **Те имаха силно шесто управление поляците**, и технически бяха добре оборудвани. Каквото имахме ние, имаха и те. Работихме даже заедно, защото аз работих по разпознаване на глас, пишех дисертация, имаха някакви успехи. (...) Знам им историята, чел съм за горите, за избиването на офицерите от руснаците след започването на Втората световна, Катинската ли, какво беше. Но за това руснаците казваха, че немците са го направили, немците казваха – руснаците. Пък то какво излезе, че руснаците са го направили, сталинският режим. **Но такива работи не се говореха.** (К. К., 65+)

Спецификата на полския социализъм се очертава най-ясно в съпоставка с българския, а именно чрез отношението към Русия:

Поляците още **докато строяха така наречения социализъм**, нямаха нищо общо с нас, бяха по-прагматични (ние не знаем да си искаме цената). **Техният социализъм** беше толкова **симулативен**, ама много симулативен. Те просто се правеха, защото все пак имат обща граница (тук се сецам за още една причина да **мразят руснаците** – земите в източните покрайнини, голяма ивица е отнета от руснаците, както и 60 км са останали в Германия). (В. Д., 65+)

Проблемът им е бил, че са били по-близо до Съюза, затова не са имали възможност като унгарци и чехи по-рано да се разбунтуват, по-силен е бил контролът от страна на Москва. Затова и заради разрушенията от войната не са успели в по-ранни години да ударят и прекъснат социализма, през 50-те например. (Т. М., 18–24)

Полският „реален социализъм“

Епохата на социализма е период на общо полско-българско битуване в рамките на Източния блок, което предполага както общо поле на спомените, така и унифициране на тези две различни и в исторически, и в географски, и в културно-социален

план реалности. Това сближаване, колкото и изкуствено да е наложено, не остава незабелязано от респондентите:

...бяхме една група социалистически държави и тук неминуемо са насадени много общи за всички черти (...), СИВ не е потискал културните различия, те също се толерираха, но все пак се изграждаха някакви общи принципи, които не можеш да не ги възприемеш – като начина на обучение в училищата, начина на отглеждане в детските градини, тези идеали, които са ни учили, това не може да се отрече. Иначе не са потискали националните различия, даже се организираха непрекъснато фестивали международни, където всеки да покаже, също се толерираше това. (...) Много общи неща сме възприели. (Н. И., 51–65)

Този факт отново показва, че познанията за даден етап от историята на друга, чужда нация се определят от знанията за собствената история, както и от събитията, които преплитат историческия път на двете страни. Създаването на една лична история на Полша е плод на осъществена среща там (в чуждото пространство) – мнозинството от посетилите Полша анкетирани са я посетили именно в периода, когато тя е била политически коректна и достъпна дестинация: „Водили са ни там на екскурзия“ (Й. С., 25–34). Повечето срещи обаче се осъществяват у нас, тъй като „те може би са били малко по-добре, защото те можеха да идват у нас, а българите малко по-трудно можеха да си позволяват някъде да отидат“ (А. А., 65+). Тогави се налага и традицията поляци масово да посещават българското черноморие дали по обективни причини („по профсъзна линия“ – А. Н., 51–65), или по субективни – защото „много им харесва у нас, като традиция цели семейства си идват всяка година тук. (...) И затова цели семейства идваха тука и продължават да идват тука. По време на социализма идваха у нас.“ (С. М., 65+)

Сред анкетираните преобладава схващането, че социализмът в Полша е имал различни параметри, а като резултат поляците са били много по-свободни и „много по-добре икономически“. „Симпатизантите“ на соца виждат в тази свобода известна „разгряденост“ (К.Ш., 65+), а привържениците на демократичната идея, сравнявайки българския и полския социализъм, заключават, че на поляците им е било значително по-лесно, били са „по-добре“ от нас благодарение на близостта (граничността) си със Запада:

Това, което са ни учили и са ни говорили, е, че Полша, Чехия и Унгария са били галениците на соцблока. Те са били витрината на соцблока, защото са граничили със западните държави и са се давали страшно много пари и инвестиции, за да могат тия държави да... и предполагам, че Полша, Чехия и Унгария са имало много такива пражки движения, защото при тях режимът е бил много по-лек в сравнение с нашия. И преходът им е бил много по-лек. Винаги са ни ги сочили като пример каква трябва да е социалната държава. Ама то нямаше как да стане, защото те хем граничеха със западните държави, хем Съюза наливаше пари. Докато ние тука сме били... 13-а република. В Полша е имало условия за опозиция и други работи, защото е бил по-лек режимът. Ако беше такъв железен юмрук като тука и тотален терор никога нямаше да има Лех Валенса, Солидарност и т. н. (Д. Д., 24–35)

Като основополагаща причина за различието на българския и полския социализъм анкетираните маркират отношението, което имат двата народа към режима и към онези, които са го наложили: „Приемат социализма по-негативно от нас, някои хора тук с носталгия си спомнят онова време, казват, че са били по-честни хората.“ (Х. Н., 51–65)

Вариациите на тема социализъм са колкото и броят на анкетите, но все пак основните аспекти, по които се е различавал българският от полския социализъм, могат да бъдат обединени условно в няколко групи: икономически, политически, религиозни и културни. Тези причини до голяма степен са обобщени в следното изказване:

Едно време, когато пътувахме през Полша, непрекъснато гледахме нивите, разпределени на малки участъци – не на много малки участъци, но на малки. Нашите бяха кооперативи безкрайни. И тогава съм се интересувал: „Нали при нас социализъм, и при вас социализъм, защо вашата земя е така раздробена, а нашата е така обширна.“ И те: „Ние си имаме друг социализъм“, значи още от тогава, кога беше то – 1981, те започнаха да развиват частния бизнес в селското стопанство, затова и сега тяхното производство е по-голямо и те имат, може би това е една от държавите, които имат най-голям износ на селскостопански стоки, на козметика. Пак повтарям, те не са харесвали никога социализма. Те са едни от първите пионери, които започнаха борбата за събарянето му. Папа Йоан Павел II мисля, че изигра изключително голяма роля, защото 95% от поляците са католици и те могат, ако се организират добре... Така че при тях никога не е имало истински социа-

лизъм, било е **нещо като** социализъм, аз дадох примера с нивите, които наблюдавах. Сега за икономиката нямам информация, но това, което съм видял, визуално това, което съм видял – те не обичаха социализма, те бяха стожерът като политика, но след това, като се разбутах нещата, тя беше държавата с голям принос за разпадането на Съветския съюз. (В. Г., 51–65)

Мненията на анкетирания относно полския и българския социализъм навеждат към следните изводи:

Икономически различия или „ние сме най-зле“:

Сред респондентите преобладава мнението, че в Полша икономиката е била по-развита, произвеждали са за Запада и са единствените, запазили частната собственост. Съхраняването на частното селско стопанство прави силно впечатление на традиционно свързания със земята българин (20 от анкетирания са го отбелязали като важно за по-различното протичане на полския социализъм):

При тях, когато бях там, беше много добре развито селското стопанство и леката промишленост. Може би бяха толкова добри в селското стопанство, защото бяха запазили частната собственост. (...) Дори не считаха, че при тях е точно социализъм – дори и заради това, че запазиха частната си собственост. (С. В., 51–65)

Стереотипната представа, че поляците са били по-свободни и по-добре икономически през социализма, битува от времето на организирания летишен туризъм на полските туристи по Черноморието: „По време на социализма икономиката им не е била толкова пряко свързана с Русия, колкото нашата. И те бяха подвластни на режима, нямаше как, но не му бяха толкова верни, не и колкото нас. **Ето, идваха всяко лято в България на море, което си е някакъв стандарт, ние не ходехме в Полша. Те идваха масово тук, бяха превзели Черноморието. Това говори за по-висок стандарт и за повече свобода.**“ (Н. А., 35–50) Това мнение не е изключение, срещаме го и сред по-младите: „**Те по-добре са били, по-такива ограничения са имали, ние сме били малко по-зле, сигурен съм. [Какви ограничения?] Ти да си чувала българин да е отишъл нещо, водили са ни там на екскурзия, но ограничени бройки, не е било така масово, а тия са идвали у нас да летуват, да шават из Европа.**“ (Й. С., 24–35)

Не отсъства и разбирането, че СИВ е разпределял „отгоре“ производствените отрасли между страните, но и при него се запазва усещането за различност: **на България – „компютрите“ и „мотокарите“; на Полша – „картофите“**. „там просто се събираха главите и казваха: „Тук ще се прави това, там ще се отглеждат картофи, тук ще се прави хартия.“ Разпределение. Например България произвеждаше мотокари, на друго място в СИВ – не. В Полша се произвеждат картофи, **те произвеждат картофите за всички.** Но те си запазиха земеделието, може би са настоявали, пък и имат условията за това. Освен това имаха много интересна форма на стопанства, те не направиха като нас колхози, ТКЗС-та, совхози, както при нас беше. При тях си имаше някаква частна форма на собствеността върху земята, нещо **по-бамбаука** беше. Винаги са били **по-бамбаука**, това е.“ (Н. И., 51–65)

Това разпределение на СИВ обаче за някои респонденти е също толкова утопично, колкото и социализмът сам по себе си. След края му равностойността е такава: „СИВ ръководеше икономиката – каквото им беше наредено, това произвеждахме. Като ние – „Правец“, компютри правехме. **Абсурдно.** Оказа се, че могат и от други места да се купуват и се оказа, че нищо не можем да правим.“ (Р., 51–65) Абсурдността на неосъществимата комунистическа максима, залегнала в идеологическите основи на СИВ – „От всекиго според способностите, на всекиго според потребностите“, намира краен израз в анекдота:

На какво се крепи социализмът:

1. На съветската демокрация.
2. На полския атеизъм.
3. На немското чувство за хумор.
4. На българската техническа мисъл.
5. На всеобщия и разбираем унгарски език. (К. Б., 51–65)

Друг свидетел на социализма обобщава абсурда така:

*Още от самото начало при тях беше по-иначе – при селското стопанство например. Въобще те за разлика от нас имаха някакъв частен сектор. После Русия изля много пари, за да ги възстанови и икономиката им наистина заработи. Те имаха няколко стратегически завода, такъв беше и корабостроителният в Гданск, който се оказа **препъникамък на социализма.** (А. И., 51–65)*

Политически различия, или „Пражката пролет и полското лято“

Особен род различия са политическите, обединяващи в себе си обективни историко-икономически фактори и стереотипни особености на полския характер – антируската нагласа, религиозност, свободолюбие:

Били са много против. Първо, че *те не харесват Съветския съюз и нищо руско*, имат си вековни причини за това нещо. Не са го искали социализма, *попадат в тази сфера на влияние* и просто тези партии, които както и тук ги е имало – работнически, успяват да вземат властта. Социализмът се пропуква много порано и много по-силно, отколкото у нас. Това през 1956, после 1968 нещо е имало и при тях и **70-те** се зараждат *дисидентските* движения, които са били много по-масови. Солидарност има много поддръжници и **много по-активни** са били. Успяват да си извоюват някакви права там, защото той по едно време е забранен профсъюзът (по време на военния режим), но после пак се и появява и съществува легално, докато тук не е имало такова нещо. И също така са много горди, че са повлекли крак и имат голям принос в падането на комунизма според тях. Аз не мисля обаче, че събитията у нас са повлияни толкова от събитията в Полша. При нас промените са правени без ясна представа за реалния резултат накрая, целта са били борбите за власт. Докато в Полша въпреки че за лице избират Ярузелски, те са имали визия, че ще се променят нещата по определен начин, а при нас тези промени не са ги мислили. А, да, конституцията на Полша е приета много по-късно от нашата (1997), явно повече са я мислили. (...) **Църквата** е един от инструментите в борбата срещу социализма, да ги запази, да ги съхрани това, което са били преди. (Н. Д., 25–34)

С историческа точност респондентът набелязва конкретни години, свързани с по-ранната реакция на гражданското общество в Полша, изпреварило с десетилетия българската „нежна революция“. Както отбелязахме в началото, подобна конкретика не е характерна за знанията на повечето анкетирани. Пример за това е следващият цитат от респондент, посочил (като предишния) като източник на информация за Полша Знания, получени в курса на обучение*:

* Интересно е да се отбележи, че и двамата са завършили международни отношения, т. е. по време на курса на обучение са получили подробна информация за политическата ситуация в Централна и Източна Европа.

Нямам никаква конкретика, не знам как те са се отнасяли към социализма, но на мен ми липсва... На все повече хора им липсва или поне добродетелите, които им носеше този строй на хората, той че е измислен строй, измислен, въпросът е как живееш... Но явно, за да се стигне до събарянето на социализма, явно са били по-зле от нас. За тях не знам, но румъните знам, че бяха много зле – аз съм виждал 2 км опашка за пилешки крака, на този там, дето го застреляха, малко му е. Друго – събитията, там, Полското лято, имаше едни недоволства в Полша (**60-те или 70-те**) относно руската намеса в политиката и имаше намеса от страна на силите от Варшавския договор. Те са така **Пражката пролет и Полско лято**, имаше там едни танкове, дето бяха блокирали държавата. (М. С., 35–50)

Бунтарският дух на поляка през този период освен в заявената гражданска позиция, намира израз и в отношението към „деликатните работи“, за които патриархалното българско благоприличие налага да се пази мълчание*. В този контекст до определения като „свободолюбиви“, „непокорни“, „опозиционери“ представител на най-горната възрастова група нарежда заклеиването им като „разградени“, воден от личния си опит:

Като бяхме там във Варшава, накрая ни заведоха, те са малко **по-разградени**, ако мога така да кажа поляците, заведоха ни на един концерт ли беше, кое е, що е, и там **стриптиз ни правиха. Те са по-разградени** и в програмата официалната там... Малко

* По Шейтманов, Н. Сексуалната философия на българина. В: Балкано-българският титанизъм [съст. Лазарова, Е.]. С., 2006, с. 564.

Warszawskie załogi domagają się przywrócenia spokoju w Stolicy

„Труд, учение, спокойствие“, „Студентите – да учат“ – тези лозунги доминираха по време на събранието на колектива на ФСО [Фабриката за леки автомобили], на което бяха заклеявени инициаторите на стълкновенията в Университета.

„Варшавските колективи изискват възвръщане на спокойствието в столицата“ (титлуна страница на официоза „Trybuna Ludu“, 71/12.03.1968).

по-различно, **в България нямаше такова нещо**. Зам.-министърът беше там, Пенков се казваше, цялата делегация, имаше и вечеря нещо, това-онова – по програмата излезе една дама там и започна да се съблича и да хвърля. Там сме били заедно с колеги, партньори от Министерството на външната търговия и **малко се смутихме ние**. Аз така – **поляците са по-разградени**. Може би модно там така беше и аз се чудя там с колегите „тия пък защо така“. Това го помня за поляците. И вика зам.-министърът, Пенков беше, **направиха ни социалистически стрийптиз**, не чак, вика, толкоз. Значи не хвърлиха цялото бельо, оставиха нещо. Това го помня от Варшава. И оттогава ги знам: **разградени са**, виж в България по това време, това е било 67–8-а, беше по-такова, те там, **западно влияние...** (К. Ш., 65+)

Религиозните различия

Като ключов фактор за различния социализъм в Полша и в България респондентите сочат католицизма. Особеното внимание, което обръщат анкетираните на този въпрос, се дължи на противоречието между атеистическата идеология и незаглушеното демонстриране на религиозност:

Те имат проблеми с комунизма, доколкото знам. Все пак те са и католици, а католиците са много по-религиозни от нас (поне в сравнение с нас, които сме атеисти като цяло). **Но комунизъм и религия?... не се връзват на едно място**. [А каква е била ролята на църквата по време на социализма?] Не знам, не сме говорили за това. (А. М., 24–35)

И освен това и по времето на социализма си ходеха [на църква]. Дали са видели, че **не могат да им забранят**, или са им разрешили... Абе по някакъв начин разбраха, че не могат да им забранят така, както у нас беше **забранено**, не беше възможно там това. И религията са си я имали, тя си ги е крепила. (...) Тук не се говореше нищо за това, не сме се интересували. (Н. И., 51–65)

Многократно дотук стана дума, че полският социализъм не е бил „образцов“, отличава се е с нетипични за философията на режима явления. В анкетите неведнъж е изказано пряко неразбирането на българите как е възможно религията да се съвмести с комунизма:

Да, мисля, че те са силно вярващи, защото дори по времето на социализма там църквите не са били затваряни и са ходели на

При отъждествяването на Полша с католицизма днес често се пренебрегват вековните връзки на поляците с православната култура, особено в източните земи.

„Православна черква в неделен ден, средата на XIX в.“ – („Tygodnik Ilustrowany“, 224/1864).

църква. Даже преподаватели са ми разказвали, че за тях е било много интересно как един преподавател от Полша чете шест дни марксизъм и на седмия ходи на църква. Т. е. **нещата си противоречат**.“ (Й. К., 25–34)

Даже през комунизма са били католици. Чувал съм, че на партийното събрание като стане 17:50 ч. и всички отиват на служба, после в 19:30 ч. се връщат и продължават. Това нещо не навсякъде е било възможно. Сега, колко е истина и тази вяра колко им е традиция... (Н. Р., 35–50)

Бях изумена, че на входа на църквата имаше един плакат, на който две деца с чанти първокласници бяха прегърнати от Господ. Бях много **шашната**, викам си „егати кича“, за мен за онова време и онова възпитание беше **шокиращо** да видиш това. Аз там, имай предвид, **за първи път в живота си влизах в църква**, и то за да чуя орган. Но направи ми впечатление църквите, органът, катедралите и самото религиозно възпитание. (Д. Т., 51–65)

Говорейки за полската църква и значението ѝ в историята на страната, респондентите често акцентират върху собствената си нерелигиозност и начина, по който този факт влияе върху формирането на националния характер. Така полският католицизъм е разглеждан като възможност за пробив на европейско влияние във всички слоеве на обществото:

Приемането на католическото вероизповедание ги приобщава към Европа, Западна Европа. Защото всички ние, които сме приели православие, сме останали изолирани от Европа, от ценностите на Европа. (О. Г., 65+)

[Чувството за национализъм и патриотизъм у поляците] изглежда го има поради една главна причина, защото са католици и при тях това е много силно, изглежда – принадлежността е много силна според мен. И тази религия винаги ги е крепила, дори по време на социализма, когато беше забранено, при тях не беше така – катедралите са си запазени, папата си е техен... Те си ходеха в тези катедрали и на нас ни правеше впечатление. (М. К., 35–50)

С епохата на социализма е свързано и най-популярното лице на полския католицизъм – папа Йоан Павел II. Несъмнен символ на религиозността на поляка, „Карол Войтила“ (Т. М., 18–24) се ползва от симпатиите на респондентите и влиза в стереотипния образ на добрия, благ, всепрощаващ духовен глава: „папа Йоан Павел II, най-влиятелният папа, (...) имаше влияние дори извън католическата църква. Много силна личност.“ (Д. Ц., 25–34); „един от миротворците в света. Той е един от най-уважаваните хора изобщо в света.“ (Г. П., 65+) Когато респондентите говорят за него, те се изказват ласкаво, често ползвайки готови клишета (особено в несвидетелските разкази на поколението под 35 г. като „папата – субект на мира“ (И. Ф., 18–24), „лъч надежда“ (Х. П., 51–65), „някакъв комерсиален папа е, правил е много турнета“ (Т. М., 18–24) и др.)

Самият избор на Карол Войтила на римския престол недвусмислено се определя като едно от най-важните събития в полската история:

Това е много важно за тях, защото този човек ги постави на картата на Европа (където ние никога няма да бъдем). (Ц. П., 35–50)

Да, това за мен е най-важното [Защо?] Ами за да изберат поляк за папа, значи католическият свят му гласува абсолютно доверие и на държавата съответно. (Н. А., 51–65)

Папа Йоан Павел II по време на посещението си във Варшава през 1979 г. („Stolica“, 23/1987, корица, снимка: Wyd. Pallotinum).

Е, как, папата. Той не просто повлия, той обърна нещата за поляците. Истината е, че ЦРУ това отдавна си го е готвило, защото именно те са слабата брънка. Католицизмът ги държеше на една крачка встрани от социализма. (Н., 51–65)

Прави впечатление обаче, че у анкетираните от всички възрасти **образът на папата отприщва силна конспиративна вълна**. Българската следа при опита за атентат срещу папата, във връзка с която общностното говорене потиска чувството за несъзнателна вина, създава нови фолклорни наративи (именно като такива могат да бъдат определени конспиративните теории, защото са анонимни). Подклаждани от медиите са и твърденията за участието на папата в разпада на СССР, често със съвсем конкретни подривни действия. Папският престол като средище на власт също е плодородна почва за роене на всякакъв вид слухове и конспирации:

Те затова и техният владика не ами, Павел какъв беше. **Не можахме да го убием, както ни го приписваха, но си стана папа.** (К. К., 65+)

Още от създаването на папството то си има политическо влияние. В този смисъл и папа Йоан Павел има влияние върху политическия живот. Особено това пролича и при опита за убийството му, атентата, когато **ЦРУ** замеси толкова държави, сред които и нашата. (Р. В., 65+)

... участвал е в разни опозиционни [действия], **тайно** е финансирал чрез църквата **подривни** социалистически елементи в Полша. (Д. Д., 25–34)

Като ключова фигура от тази епоха папа Йоан Павел II се превръща в символ на полската религиозност, помогнал на полския народ да съхрани вярата си във времето на социалистическия режим. Неслучайно редица респонденти констатираат, че избирането на Карол Войтила през 1978 г. за папа е едно от най-важните събития в полската история.

Култура и изкуство – с европейски традиции на европейско ниво

Следствие от представените дотук различия между българското и полското социалистическо пространство се оказва културата. Сред българите преобладава представата за полската култура като важна част от европейското цивилизационно пространство. Причините за тази „славянска изключителност“ (Л. И., 51–65; О. Г., 65+) могат да бъдат сведени до две основни. Първостепенно по значение се явява географското положение, чиито преки последици са непосредствената близост със Запада, т. е. директната връзка с европейската култура, както и католицизмът:

Не мога нищо конкретно да ти кажа, но знам, че е една много **напредничава** централноевропейска култура, доминираща, която е много **по-напред от руската**, малко **по-назад от германската и австрийската**. [Т. е. ти смяташ, че поляците са по-напред от руснаците?] Много, една светлинна година. (...) Но поляците в общонационален план са по-културни, самите хора са по-културни. Не може ти да си **близо до Германия, Австрия, Швейцария** и да не... (Л. И., 51–65)

Замъци, рицари, Ренесанс – най-престижните български асоциации, предопределящи „западния“ характер на полската култура (Ф. Сипневски. „Превземането на Шчечинския замък“ – „Kłosy“, 488/1874).

Втората важна причина за високия статут на полската култура са историческите събития (директен плод на близостта им със Запада), които допринасят за засиленото ѝ (в сравнение с нашето) развитие. Респондентите често търсят сравнение със собствената историческа съдба и определят липсата на робство (или поне от мащаба на нашето) като фактор с изключително значение за създаването на култура. В резултат на тези исторически и географски „плюсове“ в Полша се ражда потомствена интелигенция в лицето на аристокрацията, а тя на свой ред с помощта на църквата създава културни институции и културен климат, съизмерими с европейските:

*Но те имат и над какво да надграждат: имат и **културни институти с традиции**, и библиотеки им, и музикалната им академия, всичкото им. Сега може да не раждат гении на всеки 10 години, никой не ражда, но въпросът е, че има средна класа в културата, не знам как да го определя. Има **културен климат**, в който може да се ражда и да се поддържа едно ниво и изпълнителско, и творческо. (Н., 51–65)*

Изказванията на респондентите върху литературата свидетелстват, че след Хенрик Сенкевич най-популярният в България полски автор е фантастът Станислав Лем, макар и понякога по доста прозаични причини: „Станислав Лем го има в кръстословиците.“ (И. В., 65+) Голяма част от респондентите обаче показват добри познания върху Лем и подчертават значението му в световен мащаб:

Фантастиката на Лем не можеш да я объркаш с никоя друга. Много се откроява. Тя е особена, тя е не само фантастика, много човешка, много е хуманна. (У. Г., 51–65)

*Лем за мен е най-добрият фантаст. [Кое ти е любимото произведение на Лем?] **Звездният пилот Пиркс**. Имам всичко на Лем у дома. (А. Д., 35–50)*

*Станислав Лем – той е поляк, фантаст, но аз въобще не харесвам фантастика. Пише Соларис и още много други, той много работи е писал, смята се за **основоположник на тази фантастика**. (Н. Д., 24–35)*

Лем е в топ 5 на най-големите световни фантасти. Неговият роман Соларис е постижение в научнофантастичната литература. Гениална фабула... [За какво точно се говори? Какъв е скритият смисъл?] Абе, може много да си говорим. Преди всичко е роман за любовта. То е много интересно как човек може да полу-

*дее... Там за едно звездно тяло, което може да материализира на хората вътрешните страхове и желания, и там на една станция се появяват едни умрели тела на... абе... изключителен психологизъм. **Шедьовър** в историята. (Д. Д., 25–34)*

Други споменати автори от периода са **Станислав Йежи Лец** (Р., 51–65), прочул се със своите афоризми (*Глупостта убива. Другите*) и Нобеловият лауреат поетът **Чеслав Милош** (в същото интервю). Те обаче са посочени само във въпросното интервю и в случая не би могло да се говори за популярността им у нас.

Полската музика от този период респондентите свързват с отделни имена, но и тук се запазва идеята за полската напредничавост, близостта им със Запада и идващите оттам нови тенденции. Отбелязват се личността на **Чеслав Немен**, джазът и естрадната музика:

***Чеслав Немен** беше известен композитор и певец – много популярен. Имаха модерна музика. Юзеф Гжеф – изпълняваше джаз. **Бяха напред и с това. SBB**, полска група, **алтернативен рок** свиреха, правеха **експериментална музика**. Тук имаше естрада. (Р., 51–65)*

*Имаха много добри състави, много известни навремето. Помня един състав **Червените китари** – свиреха **естрада**, като нашите **Щурците**. И други известни състави имаха, доста. (...) Имаха фестивал на естрадната музика в Ополе, ходила съм. [А тяхната музика различаваха ли се от нашата или естрадата не зависи дали българска, полска, руска все по един начин звучеше?] Нашата и полската звучаха горе-долу еднакво, но руснаците по-късно възприеха този стил. (С. В., 51–65)*

*Слушал съм и **полски джаз**, много добър – The novi singers, гаже дискът се казва Rare Polish Funk Grooves. (А. О., 18–24)*

Полското филмово изкуство е най-популярният културен продукт от периода на социализма. Неговата авангардност и неконформизъм го правят особено привлекателно за българския зрител, а в същото време културният обмен и честите прожекции на филми в рамките на Източния блок – достъпно. Най-известната фигура от периода е безспорно режисьорът **Анджей Вайда**, на когото са приписани почти всички известни полски филми след 1944 година:

*Има един много голям кинорежисьор – **Вайда**. Гледала съм много негови филми, той беше много известен режисьор с много интересни филми и концепции, но вече не мога да се сетя кои точно. (Ц. Д., 65+)*

Също съм запомнил от едно време техния голям режисьор Жей Вайда, неговите филми *Потоп* и имаше още един... [Пан Тадеуш?] Да, този и големият им артист *Даниел Олбрехтски* ли, какъв беше. (О. Г., 65+)

Анджей Вайда – неговите филми съм гледала много, спомням си например *Обетована земя*. (Х. Н., 51–65)

Вайда е голям, прочут режисьор, *световноизвестен*. Твърдо го свързвам с Полша. Говорено е навремето, подчертавано е и може би не е било обичайно за хора от *соцдържавите* да станат *световноизвестни*. Не знам подробности, но знам, че е *световно голям*, не само за нас известно. (Н. И., 51–65)

Излизаха много филми на Вайда: *Човек от мрамор*, *Човек от желязо*. (Р., 51–65)

Особено впечатление в паметта на анкетираните оставят филми като *Кръстоносци*, *Пан Володьовски*, *Вабанк*, няколко телевизионни сериала, както и актьорите *Даниел Олбжихски* и *Барбара Брилска*:

Иначе съм гледала някакви полски филми, но не помня вече. Имаше сериали много известни. *Тук първите сериали, които се появиха, бяха полски*. (В. М., 51–65)

Пан Володьовски е един от най-великите им, исторически филми. За онова време беше уникален, защото имаше много каскади, с едни големи конници. И този пан трябва да е някой важен. Сега се за един страхотен филм *Четиримата танкисти и кучето*. Беше уникален, четирима полски танкисти по времето на Втората световна война, танкът Руди 102 и кучето Шарик. Всеки пети в града имаше куче Шарик тогава. Много беше забавен. Героична комедия беше. Всъщност той тогава беше героичен, сега, ако го гледаш, е комедия. (Н. Р., 35–50)

70-те години полското кино беше много разпространено в България. [Казахте, че сте гледали някакъв сериал?] А, да: *Залог по голям от живота*... от края на 60-те години – началото на 70-те. Капитан Клос... Беше така първият романтичен образ на поляка. [А *Четирима танкисти и кучето* гледали ли сте го?] Да, ама не си спомням полски ли беше, руски ли беше. *Катин* е невероятен филм. Много тежък. (К. Б., 51–65)

Полското кинематографично изкуство е сравнително добре познато на българския зрител. Поколението над 35 помни златните години на киното от соцпохата, когато е било възпри-

емано като повеи от западното филмово изкуство. От своя страна младите зрители оценяват полското кино на прехода, което за разлика от нашето блести с имена на световно ниво:

Ако ми кажеш „Кажете ми име на емблематична личност от публичното пространство в Полша“, бих ти казала: *Кишищов Кешиловски*. Просто защото много ми харесва като режисьор и... мисля, че той наистина е... аз поне не се сега за *по-емблематична фигура в сферата на изкуството*. (К. М., 18–24)

Има доста режисьори активни: *Анджел Вайда*, *Роман Полански*, който е с полски произход, но е живял извън Полша, в Щатите основно и цялата история за малолетната... известен скандално, но има много добри и известни филми. Другият е режисьорът на Три цвята *Кишищов* Кишиш... [Кешиловски], да, това странното име. В този филм играят и полски актьори, макар че за френски минава филмът. Жулиет Бинош играе, аз и трите съм ги гледала. Друг – *Кишищов Зануси* е известен режисьор. (Н. Д., 24–35)

Различният социализъм

Дотук проследихме как разказите на респондентите последователно и с голяма честотност изграждат образа на „другия“ (В. Г., 51–65), „различния“ (И. К., 65+) и в крайна сметка „по-добрия“ (С. М., 65+) социализъм в Полша. Причините за тази различност са потърсени в най-разнообразни фактори и аспекти на полския живот. Особено ярко тук се появяват стереотипните представи за „свободолюбивия“ поляк, който се възпротивява на „наложения“ (Х. П., 51–65) строй. Често подобни мнения се появяват по линията на сравнението със собствения ни характер, който намира отражение и в политическата действителност:

Когато съм била там, честно казано, те не го одобрявах, *буквално го мразех* този строй. Пролитаваше си, ние с гордост казвахме „България – социалистическа държава“, а *те го мразех*. Даже когато са идвали гости да видят българката и ние, ако споменем нещо за Русия, Брежнев, Ленин, те леко така поглеждаха... Дори не считаха, че при тях е точно социализъм – дори и заради това, че запазила частната си собственост. (С. В., 51–65)

Крайно измерение на полската различност откриваме в **отричането на съществуването на тази политическа система**

Епохата на Солидарност вече се увековечава в комикси
(корица на изданието „Solidarność – 25 lat“. Nadzieja zwykłych ludzi. Warszawa:
Zin Zin Press, 2005, худ. на кор. А. Яницки, Ф. Мишковски).

В Полша. Тук трябва да уточним, че не става въпрос за незнайни или отричане на очевидни факти, а по-скоро за твърдения, които обвързват полската непримиримост с духовното „неслучване“ на реален социализъм, както е било в България: „*Те никога не са имали социализъм. Никога не са имали социализъм.*“ (М. К., 35–50) Подобно мнение изразява и респондент Т. Б. (35–50), чиито асоциации също са по оста *характерологични предпоставки* – „не-социализъм“ – (положителни) *икономически и политически последици*:

Те не са преодолявали никакъв социализъм. Те са били в социализма, който беше доста по-отворен към частната собственост, отколкото при нас. Какво толкова са преодолявали? Те не са имали тези проблеми, свързани с цялостната промяна на човека нагласа, както беше при нас. Може би икономическите проблеми – инфлация, социални, но някакъв особен катарзис... (Т. Б., 35–50)

В логично следствие на различния полски социализъм се превръщат

80-те – годините на Солидарност и Лех Валенса

Най-широко застъпената тема в говоренето за социализма в Полша сред анкетираните е всъщност неговият крах. В настоящето границите на режима, продължил повече от 40 години, се сливат – в разказите на анкетираните между сталинизма и стачките на *Солидарност* няма ясно обособени нюанси. Полша като че ли влиза в социалистическия блок само за да бъде фактор в разпадането му. Събитията от 80-те години, провокирани от профсъюза *Солидарност* начело с Лех Валенса, са определяни от около 50% от анкетираните като първи по значимост в полската история въобще:

В съвременната история най-важно е, че те се противопоставиха още по време на комунизма с техните Солидарност, Лех Валенса – техният профсъюзен лидер и се противопоставиха на целия блок, бориха се за прозрачност и демокрация. Лех Валенса е издигнат като един докер от корабостроителницата им като лидер. Оттам тръгна разпадането на комунистическия блок... Не може всеки да работи и „всекиму според потребностите“, докато съзнанието не се промени. И тази промяна тръгна от Полша... от тях тръгна и разпадането на Съветския съюз. Лех Валенса се вдигна, смениха този техния, с очилата [Ярузелски] и накрая вече Горбачов беше капакът. (В. Л., 51–65)

По това време... това показва съвсем **друго самосъзнание**. Сами те поляци са се борили срещу тази система. След това е превратът, който не срещу не мога да му кажа, нещо с Й, не мога да му кажа името... Военен преврат след **Солидарност** [Ярузелски]. (...) За мен **Лех Валенса и Солидарност са най-важни**, защото според мен това е израз, че една нация се самоосъзнава като такава... (Д. А., 18–24)

Събитията от 80-те години не са омаловажавани дори от онези, които не познават процеса с подробности. Логично е да предположим, че липсата на по-широка осведоменост, беглото скициране на събитията е свързано с възрастта на респондентите и с факта, че те нямат реални спомени от системата и нейното разпадане (и двамата цитирани анкетирани са в долната граница на посочената група 25–34):

Лех Валенса. Гледала съм нещо, но е било много отдавна. С някакъв преход, някакви промени, някакви мащабни промени на режими. Спомням си на една трибуна стоеше и скандираше нещо, митинги, стачки. (И. Ш., 25–34)

Ами **някакви протести** на студенти срещу системата. [Коя система имаш предвид?] Комунизма, стачки на студенти срещу комунизма, **някакви** оранжеви бяха. [Тук опитвам да разбера дали респондентът не се бърка с Оранжевата революция в Украйна, но той говори за 80-те години в Полша.*] (В. К., 25–34)

Често изтъквана предпоставка за надигането на поляците срещу системата анкетираните намират в историческата натовареност на отношенията Полша – Русия. Както вече показаме, това не важи само за стачните действия през 80-те години, а се свързва с целия период на социалистическа власт и води корените си в ранните векове от съществуването на полската държава („Те са били под влияние на Русия в миналото, така че **стачките са били и срещу влиянието на Русия, не само на полския комунизъм**“, Х.Н., 51–65) Поляците са неизменни „**опозиционери – главно за това, че е Русия. Не можеха да се търпят и това е**“ (М. Х., 65+)

Не са малко анкетираните, които свързват 80-те години с период на икономическа криза в Полша. Някои от тях са го изпитали лично при посещенията си в страната през тези години. Част от респондентите тълкуват кризата като наложена

(също както и режимът), за да бъдат поляците под контрол, заради политически интереси, а не поради реални проблеми в икономиката:

Икономически бяха, доколкото аз знам, не много добре поляците през тия 80-те години, като имаш предвид, **че са били под чехъла пак на руснаците**. (А. А., 25–34)

Значи те бяха страшно зле икономически в един момент – 80-те години ли? Периодът беше някъде има-няма 5 години. Ние имаме примерно олио в магазините, те **нямаха олио** хората, **нямаха храна, нямаха месо, нямаха салам**, нямаше нищо. Но това не е било, защото не е могло да имат, а защото **самото правителство комунистическото им го наложи това нещо, да ги вкара в пътя**, да ги стресне, не знам какво да направи. Но те се откъснаха напред и стана така, че ние сме на опашката, не те. Имам такова впечатление, че те имат много стабилна, много мощна тежка индустрия. Те строят кораби, машини, електроника, правиха уреди, прибори за химията, за физиката – за учебните заведения, много неща бяха от Полша. Не знам какво се е запазило. Като бях студент и учех, имаше учебни пособия, прибори, стъкленици, спектрометри, които бяха полски. (А. Н., 51–65)

В изказванията на респондентите срещаме и традиционната българска симпатия към Русия в съчетание с принадлежност към партията и искрената съпричастност на славянина, който иска да помогне на другия славянин в беда. В такива случаи човечността се оказва надгредна спрямо партийността (въпреки че системата е искала да прокара тъкмо обратната политика):

После, според мен, българите си спомнят за Полша, когато бяха протестите и когато **всички плачехме и даже събирахме и аз съм давала консерви** и какво беше, носихме по работите, когато започнаха техните протести. Когато започнаха там тези големите стачки, те **нямаха какво да ядат**. Затова събирахме храна, консерви, детски играчки, това е било 1984–1986, горе-долу тогава. Те тогава бяха като в гражданска война. Практически тогава нашият лагер, комунистическият, **се страхуваше да не загубим Полша като страна от СИВ...** Имах двама колеги поляци и те много тежко изживяха този период на протестите [непосредствено след 80-а]. Но двамата поляци останаха в България, тук даже единият направи докторска дисертация **Кажимеж Станчевич, Кажек**. Останаха, докато се оправят нещата, те какво да се оправят, той се промени самият Съветски съюз, но **те [поляците] бяха първите, които започнаха**. (Д. Т., 51–65)

* Става въпрос за движението *Оранжева алтернатива* (*Porannażcowa alternatywa*), започнало във Вроцлав и по-късно разпространило се в други полски градове.

„Любезно и бързо обслужваме хората на труда“ (плакат на Константи Мариа Сопочко, 1953) – към края на епохата българската памет за социалистическа Полша се свежда до нагледа „безукорна вежливост – празни магазини“.

Българската памет е съхранила съчувствието и учудването от празните полски магазини. През 80-те години изглежда, че „галениците на социализма“ са онеправдани:

Видях ги в такова положение, колегите ме водят. Нищо нямаше в магазините им, няма какво да се купи. Не помня и какво съм купил да донеса на моите деца. А пари имахме, командировка. Правиха там, аз бях във Варшава, пред една голяма черква в центъра един голям кръст от цветя – 20 метра дълъг и 2 метра широк. Това си спомням от стачките. (...) Те имаха някакви там, ние му викахме контрареволюционни дейности, сигурно към 80-а година е било, даже малко по-рано. (К. К., 65+, „член на партията“)

Икономическите затруднения контрастират със свободното демонстриране на вярата. В полската социалистическа реалност кръстът сменя петолъчката – именно този парадокс прави силно впечатление на анкетираните и е изтъкнат като поредната предпоставка за краха на режима в Полша. Стачните действия от 80-те години провокират и отъждествяването на полския дух с идеята за солидарност: „За тях има единствена дума и това е солидарност.“ (М. К., 35–50) Същевременно те се смесват със събития в други държави от Източния блок, както и с явления от по-ранните години на полския социализъм:

Това е, събитията от 80-а година, и преди това е имало брожения там. И Солидарност – профсъюза, който създадох и опитите за разместване на комунизма. Потушиха ги с помощта на съветски танкове... Било е размирно винаги там. Имаха долари,

между другото, поляците, които идваха тука. Значи са имали някакъв достъп до валута, ама те ходеха да работят по Германия, май. Доста по-свободно е било там, отколкото тука в интерес на истината, въпреки че са много по-близо до руснаците, но те пък не ги обичат, според мене, исторически. (...) **Нещата са несравними между нас и тях.** Не че са били цъфнали и вързали, ама... там носталгия по комунизма съм сигурен, че няма или ако има, то е в много малка прослойка от населението, отколкото тука. Някои, на които им е мъчно по определена причина, защото им е било лесно и хубаво тогава. Така стана в повечето социалистически страни, в които на тези, на които им беше лесно и хубаво тогава, май им е още по-лесно и хубаво сега, защото те са най-големите баровци. Но това е отделна тема. (Б. Д., 35–50)

Един от анкетираните се оказва пряк свидетел на събитията. Превърнал се в неволна жертва на стеклите се обстоятелства (попада в Полша при обявяването на военно положение), той е почувствал силата на полската съпротива и реалните промени, до които те ще доведат:

През 1981, когато кацнахме на летището във Варшава, беше обявено за пръв път военно положение в Полша, беше започнала първата стачка на Солидарност. Даже и моето пътуване е свързано с нея, защото аз не бях включен в делегацията и не знаех как се развиват събитията в Полша. По-голям в йерархията от мен трябваше да пътува; той научил, че положението е такова, и тръгвам аз, кацваме на летището, пропускат само нас, другите не ги пропускат на летището, затвориха летищата и тогава ни изгоряха и самолетните билети, после се върнахме с влака. Тогава още, като ни посрещнаха на летището, заведоха ни някъде да седнем, мисля, че във Варшава беше, някъде да обявяваме, просто си личеше **тревогата у хората, че нещо се случва**, няма разпивки, няма такива, всичко семпло, навсякъде където се храним, закусяваме, отворено, за да се вижда всичко, което се консумира. Така че няколко дни там преживяхме това, нали отчасти това, което преживяха поляците и вече системата започваше да се руши. Нашето присъствие стана проблем, чудят се какво да ни правят, а не можем да се върнем, нямаме пари да се върнем, но както и да е, върнахме се с влака, не със самолета. Тогава, когато ни заведоха на гарата във Варшава, за първи път видях как ако искаш да си сложиш захар в кафето или чая, трябва да си носиш в джоба, не се продаваше никъде захар. Та вярно е, че тогава 81-ва година беше сложено началото... беше се появил Лех Валенса. (В. Г., 51–65)

Личната история е още по-емоционална при респондент, прекарал в Полша цяла година точно в разгара на събитията – между 1980–81-ва година. Опиянен от пламъка, с който именно младите, студентите защитаваха правата и бъдещето си, той определя демонстрираните от поляците качества като изключително чужди за българина. Поляците са „непримирими“ (Т. М., 24–35), което от своя страна контрастира с българското отношение към властта изобщо и към социалистическата система конкретно:

Просветление, друг свят беше. Страдали са от комунизма, но защото са се противили. Ние още живеем в заблуда какво е било, даже мисля, че ни е било хубаво. Поляците са много по-наясно с нещата. Всяко мое връщане тук е било кошмар – сблъсък с тъпота и невежество. Аз съм била там между 80-а и 81-ва година. Там имаше и свобода на словото, имаше вестници и списания. Тук – абсурд. През седмица правехме стачки – в началото беше неорганизирано, но после стана много сериозно. Имаше опасения, че могат да ни бият. В началото гледахме порно филми и слушахме музика. После по друг начин се случваха нещата. Гледахме филми на Вайда – Човек от желязо, организираха се срещи с Лех Валенса, с Балцерович. Газета виборча започна да излиза, имаше хумористични предавания против властта. Не съм чувала мнение против тези стачки (освен милицията). Накрая беше много опасно, тъй като се очакваше руснаците всеки момент да влязат. Имаше инструкции какво да носим, какво да вземем. Ние обръщаме табелите (пътните), за да заблудим руснаците. И е било основателно, на тринадесети декември танкове все пак влязоха. (Р., 51–65)

Силен е контрастът в говоренето за годините на *Солидарност* на очевидеца и неочвидеца, на съвременника на социализма и родения през 80-те. Емоционалната наситеност в изказването на единия по комичен начин е заменена с холивудски патос при другия:

Солидарност и Лех Валенса, сега ще те излъжа, на 77–79-а година някъде започват организирането на профсъюза. Гледал съм един филм, където Лех Валенса изскача от завода, размахват се някакви знамена и започват стачките. (Т. М., 18–24)

Небезизвестен факт е, че във времето на социализма пространството на срещи между българи и поляци е Българското черноморие. Как изглежда картината през 80-те на наша почва,

до каква степен историята на българина в Полша и впечатленията за полското непокорство в България се припокриват подказва следният фрагмент:

Мисля, че го приемаха много по-навътре. [Т. е. те са страдали?] Да, страдали са и затова надигнаха глас. За това и техните 17-годишни младежи на бригадите или на лагерите на стотици километри от Полша показваха неодобрението си към социализма. [Какво правиха на бригадите?] Значи това, което аз съм видяла... Точно тогава се организираше този съюз Солидарност, начело на който застана Лех Валенса. Тогава в нашите магазини общо взето не можеше да се намери нищо за ядене от рода на шунка, кашкавали, сирена и т. н. Да, обаче на морето по магазините пускаха сутрин рано шунка, кашкавал и сирене. Даже майка ми ми пращаше колети с храна в Пловдив, където учех. А полячетата имаха пари, купуваха ги и ги хвърляха в морето с цел бойкот. Да, не са купували камиони, но пък 5 килограма сирене са си 5 килограма, но искаха да се покажат, да се съберат в чуждата държава... И като хвърляха храна, се събираха други чужденци да ги гледат, идваше полиция, охраняваше ги, тогава беше народна милиция. Искяха да потушат всичко, за това не се пишеше и не се говореше, не можеше да го прочетеш във вестниците. Даже веднъж една бригада беше застанала на изхода на Бургас в посока Созопол по самата осова линия със знаменцата си в подкрепа на Солидарност. То не е казано, че са били много. Даже само 10 човека могат да се наредят. И пак идваше народната милиция да ги кара да си тръгват, те не искаха, крещяха. [И това млади хора го правеха?] Съвсем млади... не мисля, че бяха дори пълнолетни. (А. А., 51–65)

И двамата цитирани респонденти (Р. и А. А.) са от възрастовата група 51–65. В техните истории непокорството, единството, неприемането на системата от поляците (от една страна) и неразбирането, осъждането на „непослушанието“, носталгията по системата сред българите (от друга) са общи мотиви. Но една и съща история, оценявана от различни хора, буди противоречиви реакции и отношение:

Спомням си 80-те години ходеха със знамена и викаха Солидарност по улиците на Бургас, а брат ми ги замеряше с яйца от осмия етаж. Чудихме се къде е полицията, защо не идва да въдвори ред, ама не ги закачаха. Полицията беше предупредена да не прави нищо. Абе по-трудно им беше, защото мразеха руснаците. Но пък са имали частна собственост, а ние не. Българите все казваха „Взеха ни земята“. (М. П., 35–50)

Разбира се, огромна роля върху непосредствените български оценки на полските събития изиграват родните медии. В перспективата на отминалите двадесет години равностойността на „полския опит“ съдържа елемент на демаскиране на младежките заблуди, но и гради логически схеми за обяснение на настоящето:

Валенса и Солидарност. Всъщност всичко тръгна оттам. Това беше много силно. Аз бях войник по това време. Много добре си спомням, даваха в новините и обясняваха другаря Ярузелски колко е нужен. Аз съм си мислил тогава, че много странно се случи това там, то беше стачка след стачка, поляците бяха и под своята, и под властта на СССР, което си е тежко. И не знам, може би е имало някакъв сценарий там, само те си знаят. Но Лех Валенса не ми е от симпатичните хора чисто визуално... Редно е да бъдат от първите [в ЕС]. Промените оттам започнаха. (Н. Р., 35–50)

Анкетиранияте категорично открояват ключовите фигури от 80-те, променили историята на Полша, а и на целия Източен блок. Единият е ген. Войцех Ярузелски, посочен като важна личност от полската история от 15 (от общо 105) респонденти. Паметта за него обаче е смътна, липсва обстоятелственост около събитията, с които е отъждествяван. За сметка на това изглежда, че българите помнят Ярузелски най-вече заради очилата му:

Комунистическият лидер Ярузелски с ужасни тъмни очила. (Л. М., 25–34)

Правят вълнения и идва режимът Ярузелски, някакъв генерал, за когото всъщност казват, че може би това, че той е обявил военно положение, е точно, че ги е спасил от съветско нахлуване, както е било 1956-а в Унгария и 1968-а в Чехия. Т. е. като положително го отчитат това нещо. (Н. Д., 25–34)

Лех Валенса се вдигна, смениха този техния, с очилата [Ярузелски]... (В. Л., 51–65)

Не буй учудване, че Лех Валенса е посочен като извънредно важна фигура в полската история от 72-ма (от общо 105) респонденти. Свидетелите на събитията около гданските стачки определят Валенса за символ на търсената от поляците промяна: „Този човек за мене е символ... Той е символ на промяната в тази държава“. (Б. Д., 35–50) Често на този символ и носената от него промяна се гледа с **нескритата завист**, особено при неиз-

менно появяващите се сравнения с българската пасивност. По този начин иначе соченият за нехаризматичен Валенса се превръща в олицетворение на невъзможното на Балканите, а именно солидарността. Струва си да подчертаем, че твърде често за него се говори с политически клишета (присъства включително „издигането в култ“), а на места – дори с презрение:

На Лех Валенса организацията (той после май им стана президент) – изгревът на демокрацията със Солидарност. За целия лагер от социалистически държави това беше ново, те бяха свързани със СИВ. Солидарност беше първият индикатор за гнилоостта на социалистическия строй. (С. Б. В., 35–50)

Лех Валенса. Аз съм го виждал хиляди пъти, на значки го носехме заедно със Солидарност. Помня го от първите му публични стъпки. Много силна личност, а стана и президент, може би не е бил подходящ. Той е за опозиционер. (Р., 51–65)

През социализма всичко беше така дегизирано, този Ярузелски ту го вдигаха, ту го сваляха. На мен Лех Валенса ми беше много странен, защото... ето един прост човек, но именно затова той може да овладее масите. Защото да тръгне някой със статии на Шопенхауер, няма да стане. И поляците си премълчаха за простотията му, докато ако беше някой руски простак, щяха ей така горе да го вдигнат и да бъде оплот отвсякъде. Те [поляците] въобще в политиката са странни хора. (Н., 51–65)

То започва от Ватъра на промените и Лех Валенса. Има важна роля, разбира се, но то се дължи по-скоро на уменията на Лех Валенса да обедини народния гняв... (Р. К., 35–50)

Впечатлението си от Лех Валенса, но на база личен контакт с него споделя респондент, журналист по професия, който го е интервюирал при посещението му в България:

[...] най-вече от професионалните ми контакти [имам впечатления], все пак съм правил интервю с Лех Валенса [бил е журналист в БНР]. Не ме впечатли особено, доста сепитичък човек. (...) Интересен събеседник в края на краищата, преживял е доста, как да го кажа, големи събития. Той беше още президент, значи е било преди средата на 90-те. В общи линии от тази дистанция на времето помня усещанията. Какво да ти кажа, аз харесвам такъв тип хора, изключително зелен човек и предполагам, че повечето поляци са такива, поне тези, с които аз съм общувал – мисля, че не летят в облаците. Много добре знаят къде стоят,

нищо, че не е най-високото място, но знаят къде е. Хубавото на камъка е, че си тежи, нали, което мен ми импонира в края на краищата. Но такива протести обикновено се базират на мотивацията на лумпените, кой да им стане любимец на лумпените, някой интелектуалец, абсурд... От тази гледна точка е семпъл, иначе нищо лошо, напротив. (...) Освен това, те в края на краищата си **извадиха човек от народа**. Донякъде, долкото съм го усетил в него, защото сега ме връщаш наистина много години назад, това е било преди 15, че и повече години, с такова впечатление съм останал, че е един от малкото властимащи, говоря ти за много пъстра палитра (вселенския патриарх, президенти на Франция, Италия, руския външен министър и т. н.), който не създава... може би затова казвам, че нямаше тази харизма. Нямаше нужда за Хелмут Кол да ти се обяснява кой е, само го виждаш и той излъчва власт, докато Валенс създаваше впечатление на човек от народа, в буквалния смисъл на думата... Имаше обаче някакви революционни изказвания, долкото имам много бегъл спомен, вървеше малко на верев. Пак ти казвам като човек, като харизма, като личност е доста семпличък. Не е човек, който да те грабне, да те утрепе с интелект. (М. К., 35–50)

Мненията за Лех Валенс са крайни, разнообразни, конспиративни – от „лъча на промяната“ до „пионка на ДС“. Със сигурност обаче, макар и не обаятелен според родните представи, той е сред най-колоритните поляци в живата българска памет.

Полският социализъм и борбата срещу него в изграждането на българските стереотипни представи за поляците

От представените спомени и оценки на респондентите неговусмислено проличава, че особено важен за изграждането на стереотипния образ на поляка от това време е полският „различен социализъм“, който се оказва ключово звено в извеждането на общия български стереотип за поляка по оста *различно Средновековие* (със задаващите различността маркери Запад и католицизъм) – *различен социализъм* – *различно съвремие*. Мнозинството от анкетираните разчитат това различие като **по-добро** в сравнение с българския исторически път. Сентенционните изводи за полския дух се концентрират върху градив-

ността, историческата приемственост и интелектуалния потенциал:

Те и тогава се развиваха по свой си начин. Доста по-различно от нас във вътрешноикономическите им прояви. Например Полша не разруши нищо след събитията, те просто го трансформираха в новите условия. Затова и икономически са много по-добре от нас. Те не са рушители, те не са вандали, те не рушат нищо, което може да бъде преустроено и използвано, а това значи едно рационално мислене на един народ и неговите управляващи. (...) Даже по времето на социализма, когато беше друга политиката по отношение на религията, те не отстъпиха, не занемариха религиозните си задължения. (Ц. Д., 65+)

Рягко, но все пак се срещат и негативни представи за полския характер, за които обаче отново основоположна е линията на сравнението: „**абсолютно като българите. Наши хора. Същият менталитет, същите разсъждения.**“ (Н. А., 51–65); „за мен най-важно е **местоположението** им. Много им е гадно местоположението и всичко минава през тях... войни, работи, все покрай тях минават. **Те са по средата между добрите и лошите.**“ (К. В., 35–50) Единствено в този контекст на оприличаване с българите откриваме отрицателните черти у поляка, чийто образ традиционен е по-скоро идеализиран, отколкото стереотипно снижаван и заклеимяван:

...някои сходни черти между съвременните поляци и българи. Това е едно ужасно силно желание да се грапа със зъби и нокти, за да се случи това, което те искат, примерно, не знам как да го обясня. (...) Това, че винаги са били обградени от много по-силни икономически и политически държави, които са им оказали толкова силно влияние, че те непрекъснато е трябвало в някаква степен да се нагаждат към това, което се случва. И това много им се е отразило върху характера. (К. М., 18–24)

[Относно *Солидарност*] *Изпълнила се е мечтата на идиота, грубо казано. В смисъл, ето, видите ли, победихме. Те винаги са били такъв народ – всички на терсене, те наопаки. Не казвам, че не уважавам поляците, в никакъв случай, и не омаловажавам това, че се вдигнаха и казаха, „ничове, ако обичате, нали“.* (М. К., 35–50)

Подобни твърдения обаче са единични и остават маргинални по отношение на изграждането на стереотипния образ на (анти)социалистическия поляк.

Анализирайки материала от анкетите, можем да обусловим два основни аспекта на говорене за полския социализъм: по възрастов принцип и по идеологически убеждения. В първия опозицията е *знание – незнание* (на въпрос *Какво можете да кажете за Полша и социализма* отговор *Не знам* дават около 30% от респондентите, всички без изключение на възраст 18–50 години). Вторият принцип на деление – идеологическият – противопоставя привържениците и противниците на социалистическата идея по линията *социалистически дух – „разграденост“* (К. Ш., 65+) Независимо от речевия заряд, социализмът преобладаващо е определян като ключово събитие в историческия път на Полша. В съзнанието на българите поляците остават както като „галениците на социализма“, така и със „солидарността“ и „непокорството“, които довеждат до свалянето на режима.

Вместо заключение можем да отбележим, че това е само един от възможните начини за проследяване на механизмите при създаване на стереотипни образи, както и за анализирането на тези устойчиви представи. Социализмът в това отношение се оказва много благодатна почва поради ореола на близост между поляци и българи, съхранен в нагласите на по-възрастното поколение. Разбира се, настоящата статия представлява само един от възможните опити за обобщение на явленията, така както и гласовете на отделните респонденти, звучащи в текста, имат собствена тоналност и послание.